О.О. Харіна, асп.

РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИРОБЛЕНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У публікації розкрито сучасні тенденції розвитку ринку молока та молочних продуктів, визначено основні проблеми та недоліки законодавства щодо регулювання виробництва якісної та безпечної продукції, проаналізовано існуючі міжнародні стандарти еколого-економічного регулювання діяльності підприємств, обґрунтовано необхідність здійснення державного контролю перевірки молокопереробних підприємств на дотримання ними стандартів, що стосуються належної якості сировини.

The publication revealed the modern trends of market development milk and dairy-products, defined the main problems and disadvantages of legislation regarding the production of safe and high-quality products, analyzed existing international standards of environmental and economic regulation activity of enterprises substantiated needs for government regulation of dairy-processing enterprises to observance of standards that relating to the proper quality of raw materials.

Ключові слова: *еколого-економічне регулювання, забруднення довкілля, молокопереробні підприємства, якість продукції, екологічні стандарти.*

Keywords*: ecological and economic regulation, environmental pollution, dairy-processing enterprises, high-quality products, ecological standards.*

Вступ України до Світової організації торгівлі у 2007 році, орієнтація її на європейську інтеграцію, тривалість процесу переходу до ринкової економіки, а також всеохоплююча світова екологічна криза призвели до загострення питання якості та безпеки продуктів харчування, зокрема, їх відповідності вимогам міжнародних стандартів. В умовах збалансованого розвитку економіки основною конкурентною перевагою підприємства будь-якої галузі є якість виробленої продукції. Особливо це стосується сільськогосподарського виробництва та безпосередньо продуктів харчування.

Молочна підгалузь України є однією з пріоритетних галузей харчової промисловості, а молокопереробні підприємства відіграють важливу роль не тільки в економіці держави, а й у забезпеченні населення високоякісними продуктами харчування першої необхідності. Якісна молочна продукція є важливою складовою формування продовольчої безпеки країни. Саме тому проблеми регулювання її якості та підвищення конкурентоспроможності підприємств, що виробляють молочну продукцію, набувають особливої актуальності в сучасних умовах.

Дослідженню проблем оцінки стану, функціонування та розвитку молокопереробних підприємств присвячені наукові розробки багатьох сучасних вітчизняних економістів, серед яких потрібно виділити праці Н.Й. Басюркіної, С.М.

Кваші, Г.І. Купалової [4], П.Т. Саблука, Н.С. Скопенко [6], М. Маліка, Т. Мостенської, М. Пархомця, Т.Б. Харченко [7], В.П. Чагаровського [8] та інших авторитетних науковців. Про критичність стану на ринку молочної продукції та необхідність реалізації ефективних регуляторних механізмів неодноразово зосереджувалась увага у працях В.Д. Базилевича, В.М. Гейця. Проте, на нашу думку, нині ще й досі не до кінця вивченими залишаються питання регулювання контролю якості виробленої продукції на молокопереробних підприємствах, зокрема можливості впровадження екологічної стандартизації як чинника підвищення їх конкурентоздатності.

Метою цього дослідження є визначення ключових напрямів забезпечення безпеки та якості молока й молочних продуктів вітчизняними молоко-переробними підприємствами, а також виявлення шляхів підвищення ефективності контролю за дотриманням стандартів якості продукції в контексті вимог світового ринку. Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення таких завдань, як: дослідити сучасні тенденції розвитку ринку молока та молочних продуктів України; визначити основні проблеми, що виникли в молочній галузі та призвели до диспропорцій і фактично її занепаду; дослідити, проблему контролю якості та її вирішення на молокопереробних підприємствах; розробити можливі напрямки посилення контролю за дотриманням стандартів якості продукції підприємств з метою підвищення їх конкурентоздатності.

Розвинутому суспільству для ефективної діяльності в сучасних умовах потрібне забезпечення населення корисними, безпечними для здоров'я та доступними продуктами харчування. При цьому, проблема екологічної безпеки продовольства для здоров'я населення, а також питання його якості останніми роками набувають особливої актуальності.

Основною ознакою конкурентоспроможності будь-якої держави є знак екологічної якості продукту. Саме тому споживачі намагаються купувати та віддають перевагу екологічно чистому товару. Нині, на жаль, якість вітчизняних молочних продуктів не відповідає нормам споживання. Так, за розробленими науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я нормами споживання молока та молочних продуктів, їх мінімальний рівень на душу населення у перерахунку на первинний продукт, в середньому, повинен складати 353,3 кілограма в рік. Норма раціонального споживання на 1995-2000 рр. визначалася в обсязі 380 кг, а на 2000-2011 рр. повинна була дорівнювати 395 кг, проте фактичний рівень в Україні сягав лише 220-250 кілограма на рік [1]. Це свідчить про те, що споживання молочних продуктів в Україні не тільки не відповідає науково - обґрунтованим нормам ні за кількісними, ні за якісними показниками, а й спостерігається суттєва нестача якісної молочної продукції на вітчизняному ринку.

Проаналізувавши офіційні дані Державної служби статистики України [6], відмітимо негативну тенденцію, що склалася в нашій державі. Протягом досліджуваного періоду (1990-2010 рр.) в Україні спостерігалося зменшення обсягу споживання молока і молочних продуктів на душу населення (табл.1).

Таблиця 1. Споживання молочних продуктів на душу населення в Україні (в перерахунку на молоко) (1990-2011 рр.), кг/рік

1990р.	1995р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2011р. до 1990, %	2011р. до норми споживання, %
373	244	226	235	225	214	217	217	205	54,95	51,89

* Раціональна норма споживання – 395 кг/рік

В 2011 році його величина склала лише 205 кг, що на 168 кг або 45 % менше рівня 1990 року. Зменшення споживання молока та молочних продуктів пояснюється цілим рядом несприятливих чинників, зокрема: скорочення поголів'я великої рогатої худоби, застарілим та неефективним обладнанням, дефіцитом високоякісної сировинної бази. Так, відповідно до [6] у 2011 році на вітчизняні молокопереробні підприємства надійшло на 21 % менше молока, а ніж у 2005 році (табл. 2).

Таблиця 2. Надходження молока та молочних продуктів на переробні підприємства України, тис. тонн

	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.
Усього надійшло молока на переробні підприємства	5689	5608	6029	5397	4671	4737	4615
- від сільськогосподарських підприємств	1797	1831	1671	1719	1867	1890	2030
- від господарств населення	3814	3393	3848	3340	2550	2544	2155
- від інших господарських структур	77,6	384,2	510	339	254	303	362

Варто також відмітити, що лідерами за обсягами та якістю надходження молока на переробні підприємства стали чотири області, а саме Вінницька, Полтавська, Черкаська та Київська (включаючи м. Київ) (рис. 1).

З даного рисунку бачимо, що в досліджуваному сегменті прослідковується й позитивна тенденція, зокрема відбувається зростання обсягів надходження молока вищого ґатунку та «екстра» класу. Так, якщо в 2005 році на молокопереробні підприємства надійшло лише 27 % молока вищого ґатунку та «екстра», то вже в 2011 році його обсяг молока склав цілих 48 %. Дана ситуація пояснюється ще й тим, що описаний нами регіон можна виокремити ще й за кількістю підприємств, що дотримуються екологічних стандартів та сертифіковані відповідно до міжнародних вимог ISO, а це в свою чергу сприяє підвищенню якості молочної сировини, і як наслідок - виробництву продукції найвищої якості.

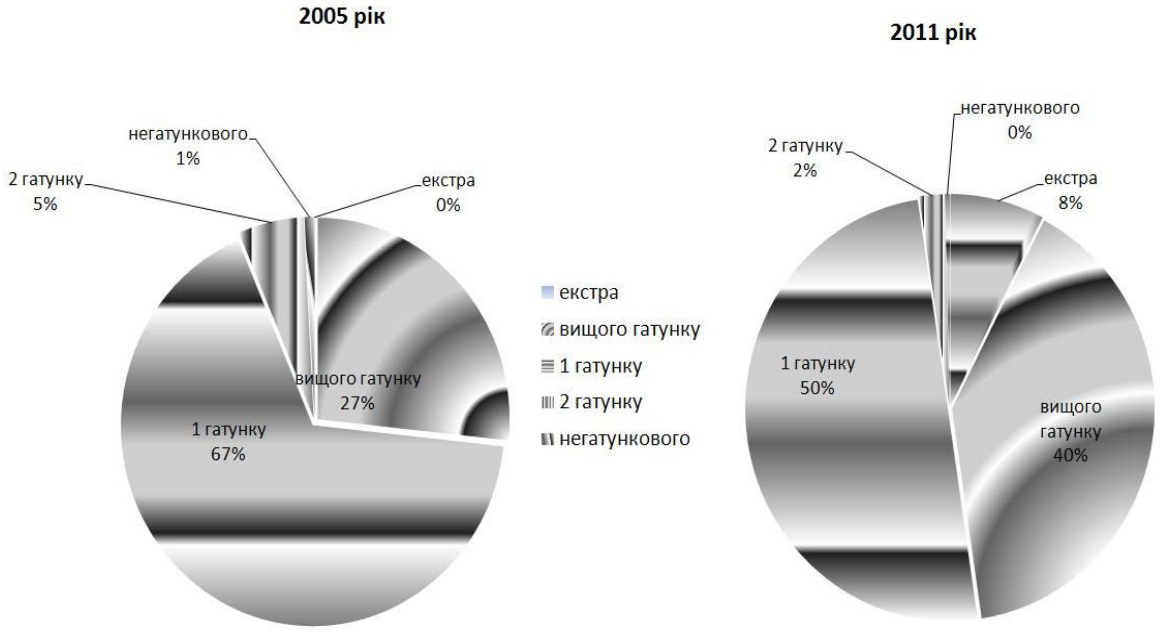

Рис. 1. Ґатункова структура прийнятого на переробку молока у Вінницькій, Полтавській, Черкаській та Київській областях за 2005 та 2011 роки, у %

Нині в Україні прийнято низку законів щодо виробництва, реалізації, експертизи та безпеки молока і молочних продуктів (табл.3). Так, з метою поліпшення якості вітчизняної молочної сировини та відповідності її стандартів світовим вимогам з 1 липня 2002 року був введений в дію новий Державний стандарт ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі». Даний стандарт відрізняється від попереднього ГОСТ 13264-70 «Молоко Коровье. Требования при заготовках» більш жорсткими вимогами щодо санітарної якості молока та умов його зберігання.

З метою вдосконалення державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг) Кабінет Міністрів України видав розпорядження від 17 серпня 2002 року № 447-р «Про затвердження Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг)». Цим документом, в свою чергу, передбачено поліпшення якості продукції, розвитку та впровадження методів управління якістю, збереження та відновлення безпеки довкілля, зростання зайнятості та підвищення життєвого рівня громадян, забезпечення стабільного розвитку економіки країни. 31 березня 2004 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 200-р був затверджений план заходів щодо реалізації даної Концепції. 27 грудня 2006 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 655-р був затверджений план заходів щодо поліпшення якості м'ясо-молочної продукції, згідно з яким до 30 квітня 2007 року було передбачено внести зміни до ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі», а саме ввести ґатунок «Екстра».

Таблиця 3. Нормативно – правові документи, регулювання якості та безпеки молока і молочної продукції в Україні

Основний Закон	Конституція України
Закони України	«Про молоко та молочні продукти» № 1870 від 21.06.04 «Про безпечність та якість харчових продуктів» № 771/97 від 23.12.97 «Про стандартизацію» № 2408 від 17.05.01 «Про захист прав споживачів» № 3161-15 від 01.12.05 «Про вилучення з обігу, переробки, утилізацію, знищен-ня або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» № 1393-14 від 14.01.00 «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного бла-гополуччя населення» № 4004-12 від 24.02.94 та ін..
Кодекси України	Податковий кодекс України № 2755–17 від 02.12.10, Митний кодекс України № 92-15 від 11.07.02
Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів та підзаконні акти міністерств	«Про затвердження переліку харчових добавок, дозволе-них для використання у харчових продуктах» «Про затвердження Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг)» № 447 від 17.08.02 та ін..
Інші нормативно-правові акти	ДСТУ 4161-2003, ДСТУ ISO 14001-97, ДСТУ ISO 9001 – 2009, ДСТУ 19011 -2003, ДСТУ ISO 22000 -2005 ДСТУ 3662-97 та ін.
Специфічна нормативна база	Регламент Європарламенту № 852/2004, СанПіН, Стандарти на продукти, Технічні регламенти, Кодекс Аліментаріус (система НАССР) та ін.

* Складено автором

Вважаємо за необхідне, відмітити, що нині, у світі вирізняють стандарти серії ISO (International Organization for Standardization), зокрема в Україні як національні стандарти вже впроваджено стандарти ISO серії 9001, 10000, 17000, 22000 та 14000, а також система EMAS (Environmental Management and Audit), яка притаманна більшості європейським країнам (табл. 4).

EMAS – система екологічного менеджменту та екологічної перевірки навколишнього середовища, метою якої є спонукання підприємств до екологічно-свідомої діяльності, відповідальності за довкілля та постійного його покращення. Ефективне застосування EMAS розпочалося в Західній Європі з кінця 1995 року, коли європейські підприємці приєдналися до системи екологічного аудиту, проте в Україні дана система значного розповсюдження не одержала.

Причинами гальмування впровадження системи EMAS стали не тільки відсутність її нормативно-правового забезпечення, неналежна підтримка інституційної інфраструктури (погана організація щодо забезпечення та підготовки фахівців в області екологічного менеджменту й аудиту, їх атестації, сертифікації, реєстрації підприємств, що впровадили дану систему), а й повна неосвіченість керівників

вітчизняних підприємств, які вчасно не усвідомили ту користь, яку могло дати їм впровадження системи EMAS на підприємствах. Система стандартів, прийнятих у Західній Європі, є винятковою та особливою, проте, на нашу думку, майбутнє в цій сфері належить серії міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту та аудиту ISO, розроблених міжнародним інститутом ISO.

Таблиця 4. Порівняльна характеристика міжнародних стандартів еколого-економічного регулювання діяльності підприємства

Ознака	Стандарти серії ISO	Система EMAS
Межі використання	Країни світу (понад 160)	Країни ЄС
Кількість сертифікованих підприємств	Понад 150 000	Понад 4 000
Сфера використання	Організації будь-яких галузей, типів та розмірів	З 1995 р. – підприємства промислового сектору, а з 2001р. – всі організації
Доступність громадськості до документації	Лише «Екологічна політика підприємства»	Обов'язкова публікація екологічного звіту за результатами екологічного аудиту
Можливість заміщення чи поєднання	Існує	Містить суворіші вимоги, тому заміщення неможливе, проте поєднання – може бути
Необхідність внесення змін	Необхідно мати налагоджений, ефективно діючий механізм управління; постійне покращення природоохоронної діяльності	Не потрібен постійний перегляд плану управління
Необхідність повторної сертифікації	Кожних три роки	Верифікація еко-звіту кожних три роки
Наявність контролю за дотриманням стандартів	Обов'язкове здійснення технічного нагляду за виконанням стандартів еко-менеджменту	Обов'язкове здійснення як внутрішнього, так і зовнішнього екологічного аудиту
Частота здійснення еко-аудиту	Кожних 6, 9 чи 12 місяців	Щорічно
Величина матеріальних витрат, пов'язаних із встановленням екологіч-ного менеджменту та подальшою сертифікацією	Значні, адже передбачають витрати для впровадження стандарту і для отримання сертифіката відповідності та його понов-лення, а також для частих аудиторських перевірок	Великі, бо передбачають використання найкращих технологій і опублікування завіреного незалежним експертом – аудитором еко-звіту (що є перешкодою для малих та середніх підприємств)
Рівень суспільної довіри до результатів діяльності підприємств, сертифікованих за кожною із систем	Високий, йому надають перевагу компанії, що розташовані за межами країн-членів ЄС чи орієнтуються на неєвропейські ринки	Досить високий, адже додатково дає змогу спростити процедуру державного контролю і отримати різні ліцензії в країнах Європи

* Розроблено автором з врахуванням [4, 5]

Так, проблемами сертифікації в Україні займаються Держспоживстандарт, зокрема його структурні підрозділи УкрСЕПРО і технічний комітет, Академія якості, ДНДІ "Система", "Бюро Верітас" та ін. Ці організації займаються розробкою та гармонізацією стандартів, сертифікацією менеджменту якості продукції, міжнародним

співробітництвом. В свою чергу, Держспоживстандарт України як національний орган із стандартизації представляє Україну в Міжнародній організації із стандартизації (ISO). Саме ці стандарти мають забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє природне середовище.

Міжнародні стандарти серії ISO відрізняються від системи EMAS тим, що вони є не технічними, а стандартами процесу, сформованого в організації системи екологічного менеджменту та управління якістю. Офіційно вони є добровільними, оскільки не заміняють законодавчих вимог. В свою чергу, будь-яке підприємство може використовувати стандарти ISO для виявлення власних недоліків та може бути сертифікованим третьою незалежною стороною. Підприємство, яке запроваджує дані стандарти має свободу та є гнучким у визначенні своїх меж, зокрема може запровадити цей стандарт як у межах всієї організації, так і окремого структурного підрозділу чи окремого виду діяльності.

Для оцінювання та підтвердження рівня відповідності еколого-економічного регулювання діяльності підприємства вимогам стандартів серії ISO передбачена процедура **екологічної сертифікації**. Так, для забезпечення ефективного регулювання своєї діяльності відповідно до стандартів ISO, молокопереробне підприємство повинно: *по-перше,* розробити дієву екологічну політику; *по-друге*, ідентифікувати екологічні аспекти та визначити найбільш істотні з них; *по-третє*, розробити власну екологічну програму для підприємства; *по-четверте,* сприяти плануванню, контролю, моніторингу, корегувальним діям екологічного аудиту й аналізу на підприємстві тощо. Дослідженням також встановлено, що важливу роль в ефективності виробництва якісної молочної продукції відіграє не лише її сировинна база, а й система управління, яка у загальній своїй структурі виконуватиме завдання розробки та правильної координації праці й ресурсів на досягнення поставленої мети.

Застосування системного науково-обґрунтованого підходу еколого-економічного регулювання до системи управління підприємствами сприятиме здійсненню політики ресурсозбереження та комплексного використання молочної сировини.

Ефективна система контролю якості молочної продукції, зокрема впровадження обов'язкової екологічної сертифікації молокопереробних підприємств, на нашу думку, позитивно сприятиме зваженому підходу до вибору технології виробництва продукції, обсягів витрат сировини, енергії та води на одиницю продукції, що, в свою чергу, зменшить величину негативного впливу на навколишнє середовище за рахунок скорочення виходу відходів, викидів та скидів.

Варто відмітити, що впровадження системи екологічного менеджменту, зокрема екологічної стандартизації на молокопереробних підприємствах та підтримка їх функціонування хоча й вимагає значних витрат грошових ресурсів, проте всім відомо, що для того, щоб отримати позитивний результат у вигляді прибутку, необхідні певні витрати.

Закордонна практика впровадження систем еколого-економічного регулювання діяльності підприємств свідчить про економічну їх доцільність. Так, Ans Kolk [9] у своїй науковій праці «Economics of Environmental Management» доводить економічну ефективність застосування системи екологічного менеджменту на підприємствах та посилення екологічної свідомості та відповідальності підприємців, споживачів і працівників підприємств.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що, на жаль, не всі вітчизняні молокопереробні підприємства нині готові до жорсткої конкуренції з потужними міжнародними компаніями. Найбільшою перешкодою впровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах є необізнаність керівництва та управлінського персоналу підприємств, відсутність інформації про доцільність її впровадження та переваги від її функціонування. Вітчизняним молокопереробним підприємствам й надалі потрібно працювати над продовженням гармонізації діючих стандартів до вимог європейських та світових, зокрема активізувати роботу по впровадженню систем екологічного менеджменту й управління якістю серії ISO, а також системи управління безпечністю HACCP.

Впровадження та сертифікація систем еколого-економічного регулювання відповідно до вимог національних або міжнародних стандартів дозволить їм не тільки підвищити конкурентоспроможність продукції, а й надасть можливість активізувати залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій у сертифіковане виробництво. Так, здійснення екологічної сертифікації молокопереробними підприємствами, дозволить їм: *по-перше*, підвищити рівень інвестиційної приваб-ливості, зокрема забезпечить додаткове вливання ресурсів у бізнес; *по-друге*, отримати пільги при оформленні майбутніх довгострокових кредитів, які є необхідною умовою модернізації виробництва будь-якого підприємства та впровадження ресурсозберігаючих екологічно безпечних та економічно ефектив-них технологій; п*о-третє*, розширити ринки збуту їх продукції; п*о-четверте*, підвищити рівень конкурентоспроможності як виробленої продукції, за рахунок наявності сертифіката про її відповідність міжнародним вимогам, так і власне іміджу підприємства за рахунок зниження витрат на виробництво молока та молочної продукції. Слід також підкреслити, що за оцінками міжнародних фахівців, сертифікація системи еколого-економічного регулювання якості підвищить ринкову вартість самого молокопереробного підприємства в середньому на 10%. Подальші наукові дослідження пов'язані з поглибленим вивченням та аналізом: тенденцій розвитку молокопереробних підприємств Вінницької, Полтавської, Черкаської та Київської областей і міста Києва, еколого-економічного регулювання їх діяльності та шляхів підвищення конкурентоспроможності молочної продукції в умовах європейської інтеграції та сталого розвитку.

Література

1. Антоненко Т. Вімм – Білль - Данн Україна. Стратегія, що спирається на реалії ринку // «Молочна промисловість» - № 3(52), - 2009. – с. 24-30
2. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський // В. Базилевич, Д.Вальтер, В. Хартманн, Г. Купалова та ін..; наук. ред..: В.Базилевич, Д. Вальтер. – К.: Знання, 2010. -518 с.
3. Купалова Г.І. Екологічне підприємництво як невід'ємна складова сталого розвитку України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Військово-спеціальні науки /за заг. ред. к.ф.н. В. В. Балабіна. – Випуск 26.– К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – с. 35-39 http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/VKNU_vsn/2011_26/Visnik_26 _8.pdf
4. Максимів Л.І., Максимів І.М., Пушко О.С. Інтегрування корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в систему стратегічного екологічного менеджменту // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С. 247-255 http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/21_19/247_Mak.pdf
5. Скопенко Н.С. Сучасні тенденції розвитку молочної галузі України // Вісник ЖДТУ. Економічні науки / за заг. ред.. д.т.н. П.П. Мельничука. – Випуск 2 (56). – 2011. –с. 111-114 http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2011_2_ 2/24.pdf
6. Статистичний-бюлетень України «Про надходження продукції тваринництва на переробні підприємства» за 2003-2011 роки // Головне управління статистики у Київській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.oblstat.kiev.ua/content/p.php3?lang =1&c=456
7. Харченко Т.Б. Впровадження екологічної стандартизації як чинника підвищення конкурентоспроможності українських підприємств // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць / за заг. ред.. проф. Єханурова Ю. І., Шегди А.В. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – Вип. 26. - 2011 р – с.208-213 http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2011_26/Zb26_ 25.pdf
8. Чагаровський В.П. Рецепти подолання стагнації молочної галузі України: консолідація активів, державний контроль якості // Всеукраїнський щокварталу-ний журнал «Молоко і ферма» № 3, грудень 2010. – Умань. - С.30-35
9. Ans Kolk. Economics of Environmental Management / Printed and bound in Great Britain by Redwood Books Ltd. Trowbridge.- 2000. – p.216